

nem a gyengéiről szólni; van pedig újabb műveiben egyféle (a „pannon” hagyományból némileg kírívó) homályosság. A gondolati tartalom terhét okolhatjuk, amiért a merész képek elvontabbak is a régebbieknél, az érzékeknek kevesebbet adnak. Ezért nem helyezném a lovábblépést jelentő kötetet A KETTÉSZAKADT VILLAMOS fölé. A látszat és jelenség ezúttal egybeesik: igazi költő valódi versei – de úgy sejtem, még innen a pálya csúcsán.

Hajdú Gergely

A LENGYEL ÚJNYELV-KUTATÁS EREDMÉNYEI*

Nowo-mowa. Materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na UJ w dniach 16 i 17 stycznia. London, 1985. 188 oldal.
Jakub Karpiński: Mowa do ludzi. Szkice o języku polityki. London, 1984. 86 oldal

*„A démon hazug. Hazudni fog,
hogy megkeverjen munket;
de össze is fogja heverni
a hazugságokat az
igazságokkal, hogy így támadjon.
A támadás lélektani jellegű.”*

(W. P. Blaty: AZ ÖRDÖGŰZŐ)

A magyar nyelvészet csak a legutóbbi időkben kezd megbarátkozni az orwelli új nyelv fogalmával. A cenzurális kötöttségek mellett ez a tartózkodás azzal is magyarázható, hogy a fogalom tudományos státusa sokak számára erősen kétséges volt. Ráadásul az alapművek – Klemperer: A HARMADIK BIRODALOM NYELVE, Orwell: 1984 – csak nagy késéssel jelentek meg magyarul. A hiányt a szépirodalom igyekezett a maga eszközeivel pótolni. Kitüntetett szerepe van Hamvas Bélának, aki az élő irodalomból sokáig kirekesztett kéziratosszerű

ben, regényeiben a magyar irodalomban eddig nem tapasztalt mélységben vizsgálta az intézményes hazugságot: „Az, hogy a hivatal az embert karabolta és börtönbe hurcolta, sokkal könnyebben el lehetett viselni, mint ha hazudott. [...] Abban a pillanatban, amikor a hivatal nemcsak a hatalomra és a vagyoni, hanem az igazságra is szemet vet, az embert nemcsak biológiai, hanem ontológiai életteliheletőségétől is meg akarja fosztani. A hazugság ilyen merénylet az ember ontológiai létezése ellen.”

New speak, új nyelv, lengyelül nowo-mowa. Jelent-e ez valamit a nyelvtudomány számára, mennyiben több ez egy regényből vett metaforánál? Mielőtt rátérnék a lengyel szakirodalom ismertetésére, hadd hivatkozzam egy abszolút tudományos tekintélyre: Chomsky egy könyvében² NOTES ON ORWELLIAN PROBLEM címen külön fejezetet szentel ennek a témának.

Orwell 1984 című regényét 1953-ban fordították lengyelre, de legalább ennyire fontos, hogy Miłosz világszerte alpműként számon tartott esszékötetében,³ A RABUL EJTETT ÉRTELEM-ben el tudja helyezni Orwellt egy bizart lengyel irodalmi hagyományban: az 1984-et Witkiewicz regényei, AZ ŐSZ BÚCSÚJA és A TELHETETLENSÉG mellé helyezi. A szépirodalom később is megőrzi kezdeményező szerepét, a Gulagot megjárt Aleksander Wat a kommunizmus szemantikai problémáiról („a bűn szemantikájáról”) ír nagy esszéket. A hatvanas évek végén a lengyel költészet új hulláma a propaganda nyelvének kritikáját helyezi érdeklődése középpontjába. A ma is népszerű katolikus publicista és regényíró, Stefan Kisielewski Tomasz Stalinski álnéven, emigráns kiadónál megjelentetett regényeiben olyan „like it is” írásmódot népszerűsít, amely a Lengyelországban 1945 után létrejött új minőséget próbálja megragadni új fogalmak segítségével. ÁRNYAK A BARLANGBAN című regényének értelmiségi főhőse a lengyel új nyelvet vizsgálja, és erre a következtetésre jut: „A szó formálja a gondolati tartalmat, nem pedig fordítva, íme, az új, vakítóan világos és megdöbbentően egyszerű koncepció.”

Ilyen értékes előzmények után a lengyel nyelvészek úgy érezték, elég felkészültek ahhoz, hogy az 1980. augusztusi konfliktust nyelvileg is értelmezzék, és e kivételes történelmi pillanatban az új nyelv fogalmát is megpróbálják elhelyezni a nyelvtudományban.

* E cikk tárgya, az ismertetett könyvek kapcsolódnak Szende Tamás tanulmányához (LINGUA POLITICA CUM VOLUNTATE FALSUM ENUNTIANDI. *Holmi*, 1990. március).

1981 januárjában a Jagelló Egyetemen nyelvészeti konferenciát rendeztek erről a témáról.⁵

A konferencia nem összegezni akart, csak vázolta a problémát, s igyekezett azt egyéntársadalom-hatalom-nyelv viszonyrendszerbe helyezni. A lengyel nyelvben megfigyelhető változásokból indultak ki. A nyelv normális körülmények közt átlátszó, a rajta kívül álló jelenségekre irányítja a figyelmet. Ha kommunikatív funkciója háttérbe szorul, hirtelen látni kezdjük, felhívja magára a figyelmet, mint a levegő, amelyet szintén csak akkor kezdünk látni, ha mérgezett, szennyezett, halálos. A közelmúltban átélte társadalmi konfliktusban pedig végleg lelepleződött e nyelv hatásmechanizmusa: nem közöl, hanem befolyásol, nem egyenrangú partnerek közti dialógust, hanem meggyőzést, indoktrinációt feltételez.

E nyelv hatékonyságának számos feltétele inkább a századunkban végbement információs forradalomhoz, nem pedig egyértelműen a totalitárius rendszerekhez köthető. Terjedése összefügg azzal, hogy az ismereteket egyre inkább a tömegkommunikáció jelrendszerei közvetítik, háttérbe szorul a közvetlen tapasztalat útján megszerezhető tudás. Bonyolult át-átételek jönnek létre, egyre nagyobb mennyiségben kapjuk az ellenőrizhetetlen információkat. Az így keletkező résekbe pedig benyomul a hazugság. Szövevényes ontológiai helyzetet hoz létre: a lét és nemlét mellett bevezeti a tervezett lét minőségét, de ezt igyekszik észrevétlenül tenni. Kábító információs zajt kreál hát, amellyel szembekerülvén (Orwell nyomán) meg kell fordítanunk a nyelvfilozófia hagyományos alapkérdését: már nem arra kérdezzünk rá, létezhet-e gondolkodás nyelv nélkül, hanem a gondolkodás nélkül létező, a gondolatot megölő nyelv belső logikáját próbáljuk megismerni.

A fogalom leíró megközelítése mindenekelőtt banális stilisztikai eszközök minden határon túllépő felhalmozódására hívja fel a figyelmet (lehet, hogy ez esetben a mennyiség valóban minőségbe csap át). A szemantikai közegek a jelentetthez való viszonyukat tekintve értékelő anónimiákká alakulnak *in plus* (eufemizmus: tartós válság helyett átmeneti nehézség, okkupációs sztrájk helyett ilyen körülírás: „néhány tanítványban diákok kisebb csoportja az intézet falain belül maradt, és nem vett részt a tanítási

órákon”); hiperbola: az eredmények felnagyítása) vagy *in minus* (vulgarizmus: rothadó kapitalizmus). Az új nyelv a nyelvi tabu és az eufemizmus kontaminációja, ahol az eufemizmus különböző fokú lehet, szélsőséges esetben antifrázisba is átmehet: ha egy rendszer nem nevezhető autoriternek, demokratikusnak nevezik. Nem részleges szemantikai módosítást hajtanak végre ebbe vagy abba az irányba, hanem antinomikusan fogalmaznak, az ellenkezőjét állítják valamiről.

Ez a visszaélés nem egyedi, hanem rendszeres, már nem tekinthető alkalminak, a *parole*-ból a *langue*-ba kerül át. Nagy általánosságban ez különbözteti meg az új nyelvet az egyszerű hazugságtól. Az emberek mindig is hazudtak, mégis, a hazugságban a szavak ugyanazt jelentik, csak a mondat hazug. Az új nyelvben már maguk a szavak is hazugok, és csak ebből következik, hogy a mondat is hazug. A hazugság egyszeri, alkalmi jelenség, az új nyelvben rögződik az ellentétes értelmű kifejezések helye, kanonizálja őket a céltudatos erőszak. A hazugság a hazug ember hitelét veszi el, az új nyelv magát a nyelvet hiteltelenné.

Az új nyelv a totalitárius rendszerek ideológiai szükségleteit elégíti ki. Mint Orwellnél, kifejlett formájában lehetetlenné teheti, hogy a zárt rendszerekben monopolizált pártpropaganda világán kívül eső dolgokat is meg lehessen fogalmazni rajta. Ezért Sesztov már a kezdet kezdetén, 1919-ben a szavak uralmaként definiálta az orosz bolsevizmust („*ruszskij bolsevizm vo pervuh carsztvo szlov*”). Évtizedek múlva Alain Besançon is azt hangsúlyozta, hogy a kommunizmus *logokrácia*, nem pedig *ideokrácia*.

Mivel az új nyelv elnyomó jellegű, érdeklődhet iránta a *nyelvi pragmatika*, társadalmi hatását vizsgálhatja a *szociolingvisztika*. Nyelvi eszközeit a *stilisztika*, a *szintaxis*, a *lexikológia*, a *szövegnyelvészet* és a *prozódia* írja le. Tegyük egy kitérőt a prozódianál, a krakkói konferencia anyaga helyett idézzük ismét Hamvas már említett esszéjét: „*Ez a hang [...] általó tónusával minden borzalmat ki tud mondani és üdvözülségnek tud feltüntetni. A serdülő gyermek egyszerűségével beszél, azzal a bölcsödálhanggal, amely nem tartalmával győz meg, hanem szimfonikus hangzatával. Elhítteli, hogy az élet [...] már nem is valóság, hanem a költészet egy neme, és ha ez a kormányzat fennmarad, az édenkert valósul meg. [...] Ennek a hangnak*

nem lehet nem hinn. Ez a hazudozás entuziazmus. Ez a sodomai hang. Amíg az ember értelmére hivatkoznak, nincs különösebb baj, mert az a galódságon heresztüllát. A szüv romlottsága ellen nem lehet védekezni.⁶ Az aktust kísérhetik nyelven kívüli eszközök – gesztus, kép, szimbólum, zene és egyéb nem verbális eszközök –, ezért az általános szemantika is vizsgálhatja.

Az új nyelv mint hatalomgyakorlási technika belső mechanizmusa, függetlenül a doktrína tartalmától, minden totalitárius rendszerben azonos. Anna Krasnowolska például a muzulmán Irán propagandájában talált kommunista fordulatokat, hevenyészetten átalakított jelszavakat („Világ elnyomottjai, egyesüljetek!”). Működésének feltételei, a világ bármely pontján, a következők: cenzúrával őrzött monopólium a társadalmat nem informáló, hanem manipuláló tömegkommunikációs eszközök felett; többszatornás üzenetküldés; a szellemi élet minden formáját felváltó doktrína parareligionális státusa.

Az új nyelv szemantikai-pragmatikai sajátosságainak számbavételekor ki kell emelnünk Alfred Korzybskit,⁷ aki már a harmincas években összefüggést talált a nyelv perszváziós funkciója és a zárt rendszerekre jellemző kétértékű orientáció (amely ellentétben áll a természetes nyelvek sokértékű orientációjával), a bináris emocionális minősítés között, amely bizonyos prekonceptiók alapján ugyanazt a jelenséget nevezheti bonoknak vagy jegyeknek, paruzánnak vagy banditának, törvényességnek vagy bürokráciának, segítségnek vagy agresszióknak. Ellentétes szempontok is érvényesülnek, ilyen a pragmatika és a rituálé, az előbbi a hatás eredményére koncentrál, az utóbbi viszont arra kényszeríti a közlőt, hogy bizonyos állandósult fordulatokat meghatározott sorrendben ismétljen, mivel a parareligionális helyzetben lévő doktrína egyfajta szakrális nyelvet igényel. A fogalmak ezért szilárd hierarchiába épülnek bele, s ez bizonyos szórendi törvényekben is kifejeződik. A klasszikus kommunizmusban a „szocializmus” fogalma a hierarchia csúcsán helyezkedett el, nem kellett jelzőt állítani mellé (a demokratikus, emberarcú, humanista, létező jelzők gyanúsak vagy újak), ugyanakkor a „szocialista” jelző helyretehett önmagukban kissé kétértelmű fogalmakat (demokrácia, humanizmus stb.). Bármilyen furcsa, volt idő, amikor a „de-

mokratikus szocializmust” cseh eltévelyedésnek tekintették, míg a szerkezet megfordítása, a „szocialista demokrácia” vezércikkeket ihletett. A nyelv leképezte a létezők hierarchiáját: a legmagasabb rendű nincs meghatározva, a másodrangú fogalmaknak azonban életet adhat.

Az új nyelv mágikus, hisz abban, hogy a szavak teremtik a valóságot, azonosítja a gondolatot, a nevet a léttel. Elemei felcserélhetők, bizonyos szavakat tetszőlegesen bevezet vagy kiktat, változtatja azok jelentését. Az üzenet küldője így manipulálhat a nyelvvel, változtathat a nyelvhasználaton. Hisz „minden fogalom, mely automatikusan emelkedik jogerőre, és egyidejűleg képes tetszőleges tartalmakat hordozni, korlátlan hatalom forrásává válik”.

Ha épp nem harcias, az új nyelv homályos és óvatos, kerüli az egyértelmű érzelmi minősítést, tobzódik az olyan jelzőkben, mint „bizonyos, valamilyen, különféle, meghatározott” stb. Eseményeknek, történeteknek nevezi a forradalmat. Idiomatikus, ezért nem lehet tökéletesen lefordítani a természetes nyelvekre. Ez kedvez a zárt rendszerek izolációjának, elősegíti a „másvilág” kialakulását. Szelektív, csak olyan tartalmakat közöl, amelyek az üzenet küldőjére nézve kedvezők.

Az új nyelv kerüli a meglepetést, ezért kedveli a halott metaforákat és más közhellyé vált formulákat (pl. sütögeti a pecsenyéjét). Nagyobb szerkezetek építése közben azonban gyakran hibásan vonja össze ezeket: „hattyúdala szétpattan, mint a szappanbuborék, a mi valóságunk izzó parazsán”. Mindig voltak, akik ügyetlenül fogalmaztak, de ezek a nyelvi hibák ilyen helyzetben hivatalos, intézményes támogatást kapnak.

Nyelvi eszközei önmagukban nem érdekesek, de együttvéve sajátos repertoárt alkotnak, amelyek arra hivatottak, hogy az üzenet vevőjét meggyőzzék a közlő igazságáról. Az új nyelv performatív, új, szürreális valóságot teremt a szellemi szférában, amely nincs kitéve logikai igazolásnak: nem igaz, nem hamis. Ellenőrző funkciójával teszteli az állampolgárokat, szabályozza a viselkedést. Használat a hűségnyilatkozattal ér fel, mellőzése árulkodó. És valahol a sor végén a nyelv elsődleges funkciója, a kommunikáció is megtalálható: ha rejtjelezett formában is, de esetenként valódi információkat is közöl (legalábbis azok szá-

mára, akik megtanultak a sorok között olvasni).

Az új nyelv más szempontból szociotechnika, a vezető csoport szakzsargonja, politikai szleng. Univerzális igényei miatt Michał Głowiński kvázi-nyelvnek nevezi, ez szélsőséges esetekben, mint például Iránban, vallási nyelv is lehet. Megerősödik a hatalom megragadása vagy veszélyeztetése idején, és restrukturálja a tudatot. Mint álcázott propaganda, áthatja a nyilvánosságot (iskola, hadsereg, sajtó), a tudományt (történelem, szociológia, filozófia, policológia), a kultúrát (film, színház, tömegkultúra) és az irodalmat (tömegdal, termelési regény, panegirika). Szélsőséges esetekben a magánéletbe is behatol. Szókészlete, fordulatái más nyelvváltozatokra is hatnak. Ahogy azt már Orwell is megállapította, szisztematikusan szegényíti a nyelvet.

A konferencia résztvevői a fogalom eredetét is kutatták. A nyomok az ókori retorikáig vezetnek. Thuküdidészre hivatkoznak, aki A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ-ban leírja, hogy a szónokok visszaélnék helyzetükkkel, és bizonyos szavakat a megszokottól eltérő jelentésben használnak.

Az újkorban Bacon műveiben kerül elő ismét a téma. A NOVUM ORGANUM-ban ír a szó destruktív szerepéről. A XX. században bővülnek a szempontok. Vizsgálják a nyelv hatását a viselkedésre, a kommunikációs eszközökkel való manipuláció lehetőségeit. A harmincas, negyvenes években már több szinten folynak a kutatások. Kialakul az általános szemantika, a tömegkommunikációs eszközök nyelvének empirikus vizsgálata (főként az USA-ban), tanulmányok készülnek a kortárs politikai nyelvről (Klemperer). A húszas években a Szovjetunióban is megindulnak a kutatások, de ezeket hamarosan felszámolják.

Az új nyelv a magyarban és a lengyelben nem belső fejlődés eredménye, kívülről kaptuk. Célszerű hát – a lengyel szakirodalmat követve – végigkísérnünk az orosz nyelv totalitárizációjának hosszú folyamatát, hisz 1945 után mindkét ország teljesen kifejlődött rituális nyelvet adaptált, ez okozta mindkét nyelvben azokat a deformációkat, amelyeket teljes mélységükben még ma sem ismerünk.

A XIX. századi Oroszországban a hatvanas évek nemzedéke, a forradalmi demokraták, Csernisevskij, Dobroljubov és Piszarev, Le-

nin mesterei vulgarizálták a felvilágosodás hagyományait. Radikális antiesztétizmusukat tán Piszarev egyik aforizmája fogalmazza meg a legtömörebben: „szapogi vüscse Szekszpira”, többet ér a csizma, mint Shakespeare. Jung szerint tizenhárom éves korig minden ember átesik ezen a fejlődési szakaszon, az orosz értelmiség egy irányzata azonban – ki tudja, miért? – százharminc év alatt sem volt képes túljutni ezen. A forradalmi demokraták iskolát teremtettek, Scifusuk agresszív pamfletre emlékeztet, nyelvezetük tudatosan otromba, nem valódi polémiára (s főként nem dialógusra) törekedtek, ellenfeleiket lejáratni, nem pedig meggyőzni akarták. Dosztojevskij a kezdet kezdetén teljes mélységében felfogta e változás jelentőségét. Regényei ismeretében e közepszerű, provinciális gondolkodókat apokaliptikus dimenziókban látjuk.

Nyecsajevék stílusát átvették a narodnyikok és a korai marxisták. Felszínes radikalizmusuk, konvencionális „haladó” ethoszuk a századfordulóra általánossá vált az orosz értelmiségi átlagban. Néhány évvel később a bolsevik publicisták tovább szimplifikálták a stílust, és fokozták agresszivitását.

1917-ig illegális felhívások, kiáltványok, röpcédulák, pártlapok és brosrák nyelvén szóltak a közvéleményhez. Eszméiket praktikusán összefoglalták a pártiskolán folyó rövidített politikai oktatás céljainak megfelelően. Tudatosan leegyszerűsített fogalmak használatával a doktrína érthető lesz, és cselekvésre ösztönöz. Vezetésszó-nyelvüket tökéletesen megszervezve alkalmassá tették azt a politikai és fegyveres harcra.

Hatalomra jutnak. Eleinte nyelvükben még van hatásos pátosz, lelkesedés, hiteles egyszerűség. Épp tarkaságával hat: a mozgó tömegek nyelvjárásokat, egzotikus csoportnyelveket hurcolnak magukkal, erre épül az avantgárd irodalomban uralkodó biblikus-kozmikus pátosz. De amint monopolhelyzetbe kerül, lassan konvencionálizálódik és rituálizálódik. Leegyszerűsít, uniformizál, készül a társadalmi élet totalitárius átalakítására. A dekrétumokat a hatalom nyelvének expanziója követi. A győztesek nyelve hamarosan az egész nyelvi valóságot el akarja pusztítani. Benyomul a hétköznapi életbe. Az uralomra jutott csoportnak megvannak az eszközei ahhoz, hogy az alattvalókat a győztesekhez idomulól

nyelvhasználatra kényszerítse. Az új nyelvet a sznobizmus, a behódolás, a mimikri és a karrierizmus is terjeszti.

A húszas-harmincas évek fordulóján – hasonlóan bizonyos korok főúri nyelvhasználatához – Sztálin beszédfordulatai kanonizálódnak. Új fogalmak kerülnek előtérbe: éleződő osztályharc, kollektívizálás, iparosítás. A manipuláció tömeghisztériáig fokozza az érzelmet. Militarizálódik a nyelv, a hétköznapi élet leírásához a roham, front, kampány, menetelés metaforákat használják. Külön fejezetet érdemel a dialektika inváziója: „*A víztér és a halkészletek nem annyira tárgyal, mint inkább konzekvens, dinamikus folyamatot képeznek; a filozófia nyelvén szólva dinamikus folyamat a fogalom minden kategóriájával együtt. Ebben rejlik a halgazdaság klasszikus, dialektikus világossága*” – olvashatjuk a Pravda 1932. július 4-i számában.

Kvazi racionális konstrukciók száza, ezrei rakódnak le a tudatban. Minden kampány új elemeket hoz a szókészlet és a retorikai fogások terén. Különösen mély nyomot hagy Vinszki rövid párttörténeti tankönyve, mely szerint a történelemben siker és áruháza követi egymást, az olvasóban pedig szépirodalmi eszközökkel tartja fenn a feszültséget. Közeledve a folyamatot betetőző jelenhez, a hírhedt peren a rituális átkozódás teljes eszköztárát felvonultatja: „*Egyszerűen nincs rá szó, hogy le tudjuk írni teljes egészében bűnük ocsmányságát. [...] Egyébként is, kellene még egyáltalán szavak? Nem, bíró elvtárs, nem kellene szavak. Minden szót kimondtunk már...*”

*

A másik ismertető könyv szerzője Jakub Karpiński. 1964-ben végez a Varsói Egyetemen, filozófiát, szociológiát tanul, Ajdukiewicz professzor tanítványa. 1968-ig szociálpszichológiát és társadalomtudományi módszertant tanít ugyanott. A 68-as megmozdulások szervezése miatt májustól szeptemberig börtönben van, 1969 májusában újból letartóztatják, 1970-ben a párizsi Kulturában közölt tanulmányáért elítélik, 1971 júniusában szabadul. 1974-ig a *Polish Sociological Bulletin*, 1977-től a *Zapis* és a *Głos* szamizdat folyóiratok szerkesztője. 1979–80-ban a London School of Economics and Political Sciences ösztöndíjasa, majd a State University of New Yorkon ad elő szociológiát. Kötetei: BEVEZETÉS A TÁRSADA-

LOMTUDOMÁNYOK MÓDSZERTANÁBA,⁹ VISSZASZÁMLÁLÁS.¹⁰ SZÓZAT A NÉPHEZ. VÁZLATOK A POLITIKA NYELVÉRŐL¹¹ című kötetében az empirikus vizsgálatból indul ki. Különleges pillanatokat választ ki Lengyelország történetéből, a hatvanas évek nagy kampányait, mivel szerinte a propaganda nyelve ilyen esetekben vizsgálható a leghatékonyabban. 1966-ban a kormány a lengyel és a német püspöki kar közti kiengesztelődésben látja a legnagyobb veszélyt, 1968 márciusában a diákok és az értelmiség ellen kel ki a sajtó az anticionizmus nemes eszméje jegyében, augusztusban a csehszlovákiai inváziót kell interpretálni, 1970 decemberében pedig a tengeremléki munkásmegmozdulásokon leadott sortűz keltette sokkot igyekeznek oldani az új nyelv sokszínű eszközeivel.

A szerző az 1968. márciusi antiintellektuális kampányt választja. Kövesük sajátos módszerét: kérdéseket tesz fel, amelyekhez a sajtóban keres választ.

– *Ki lépett fel márciusban?* Bizonyos körök; diákok meghatározott csoportjai; felelőtlen ifjúsági csoportok; hosszú hajú mocskos huligánok; nem a mi kutyánk kölykei, a munkásfiatalok; ficsúrok és úrilányok; a népi Lengyelországgal ellenséges erők; antikommunista diverzáns csoportok; annak az imperialista poliukának a folytatói, amely Hitlert is adta; cionista bérencek; liberálisok, revizionisták.

– *Mi történt? Mit tettek, és mit akartak?* Bevonták az ifjúságot szennyes politikai üzelmekbe; diákok kisebb csoportjai fennakadást okoztak a közlekedésben; beláthatatlan következményekkel fenyegető politikai provokáció; azok ellen fordult az ifjúság, akiknek mindent köszönhet; elvonták az ifjúság figyelmét a tanulástól; fekély nőtt a munkásosztály egészséges testén, amelyet el kell távolítani; bizonyos körök alá akarják ásni W. Gomułka, az igaz kommunista és igaz lengyel tekintélyét; Jasienica visszaélt a népi hatalom nagylelkűségével; állampuccsot akartak végrehajtani

– *Hogy történhetett, ki van a háttérben?* Az ifjúság nem értékeli a körülményeket, amiket biztosítunk számára; AZ ŐSÖK bemutatója, Dejmek rendezése és az ifjúság fellépése egyaránt a bonyolult poliukai harc része; a lengyelországi cionisták poliukai megbízásból tevékenykedtek; túl keveset írtunk a nemzetközi munkásmozgalom tényleges egységéről.

– *Hogyan reagál a társadalom?* Nagy általánosságban elmondható, hogy a társadalmi tudat nem változott, az egészséges társadalom ellenáll: a nemzet ellene van a felforgatóknak; könyörtelen harcot folytat a poliukai diverzió ellen; a társadalom békét és nyugalmat akar; teljes támogatás a párt poliukájának; a párt és a nemzet töreden egysége; a párt mellett állunk; köszöntjük Önt, Wiesław elvtárs; ne tanítson minket hazaszeretetre és Mickiewicz tiszteletére Deuschgewald, Blumstein, Beynar-Jasienica, Kolakowski és Michnik úr; nincs semmi szégyellnivaló a cionizmus elleni harcban, végtére is mi vagyunk otthon.

– *Hogyan tovább?* El kell választanunk az ocstút a tiszta búzától; büntessük meg a gyerekeket és szüleiket; vége a toleranciának; tisztítsuk meg a pártot a cionistáktól és bérenceiktől; Izraelbe a cionistákkal; diákok – tanulni, írók – a tollhoz, cionisták – Izraelbe; zárják ki az Írószövetségből Paweł Jasienica – Lech Beynar, és szigeteljük el a társadalomban; fűzzük szorosabbra szövetségünket a Szovjetunióval.

– *Milyen információk kísérik a kampányt?* A munkásosztály tartja el a diákokat; virágot, gyümölcsöt, édességet visznek a varsói üzemek küldöttségei és az egyszerű állampolgárok a megsebesítel rendőröknek; Izrael szorosabbra fűzi kapcsolatát az NSZK-val; a cionizmus a lélektani hadviselés szolgálatában; új párttagjelöltek jelentkeznek; a cionisták meghamisítják a történelmet.

Nyugalom van tehát, mégis valami szörnyűség történik. Jelentéktelen csoportok nagyon veszélyes dolgot művelnek. Az egész csak huligánkodás, de azért állampuccs is. Ez a szemlélet a történelem folyamatát összeesküvések sorozatának látja, ezért a társadalmi mozgások leírásakor kerüli a politikai szociológia fogalmait (érdekek ütközése, program, érdekcsoportok). Egyetlen szála fűzi fel a társadalmat, hisz békét akar, azonosul a párttal, a párt vezetésével, végül magával Gomulkával.

Erős érzelmi színezettel használnak meghatározatlan fogalmakat (például revizionista). Ellenszenvet akarnak kelteni meghatározatlan csoportok iránt, amelyekbe később új elemeket lehet besorolni. Minden kampány úgy állítja be az eseményeket, hogy azoknak nincs széles társadalmi hátterük, egyes szemé-

lyeket tesznek meg bűnösnek. Provokációról, manipulációról, félrevezetettekről beszélnek (mint Magyarországon az MSZMP-pártközpont, a BIBÓ-EMLEKKÖNYV szerzőinek felosztásakor), de arról hallgatnak, ki és miért vezetete félre, manipulálta, provokálta őket.

A kampányok ilyen következtetésekkel zárulnak: a szocializmus államérdék; a rendbontók (még a cionisták is) az ősi ellenség; Németország nyugati részének szövetségesei; egységesek vagyunk, mint még soha, de ezentúl még egységesebbek leszünk; növeljük a termelést, javítunk az ideológiai nevelésen. A párt minden konfliktusból megerősödve, egységesebben kerül ki – hála az újságíróknak.

Erős érzelmi töltéssel minimális tényanyagot variálnak. Ha a konfliktus vereséggel végződik, és a közlő önkriukára kényszerül, nyelvtenilag az általános alany használatával távolítja ezt magától: a hibákat, túlkapásokat elkövetők (mi jobbára iparosítunk). A kijelentő mód érzékelteti, hogy itt nincs helye kételynek, feltevéseknek. Ha késik az információ, elé szokás biggyeszteni a „mint tudjuk” formulát. Gyakran így sulykolják az értékelést: mindenki elítéli, az egész társadalom fel van háborodva. Ezzel a módszerrel a következőképp akarják az olvasóra erőltetni a hivatalos állásfoglalást: mindenki így gondolja, gondold te is így. Megszemélyesítik a bűnököt, Gierek és Moczar tábornok a hibás, nem a párt, a rendőrség és a cenzúra intézménye.

Nemegyszer olyan személy kerül a vádlottak padjára, aki egy pillanattal azelőtt még abszolút tekintély volt. Zárt megismerési struktúra jön létre, nem alkotó szellemiség. A propagandában szerepet vállaló vagy ahhoz kötődő szubjektum nem összegzi a tapasztalatokat, hanem jeladásra követi a gyakran egészen hirtelen bekövetkező változásokat.

Összegezve, a közlést funkciói alapján a következő csoportokba sorolhatjuk: leíró (a valósághoz való viszonya alapján), expresszív (a közlő vágyait, érzelmeit fejezi ki), impresszív vagy perszváziós (az üzenet vevőjére koncentráll). Ez utóbbi csoportba tartozik a propaganda is. Nem létező világot kreál, nyelvi konstrukciókkal próbálja kiküszöbölni a valósággal való ütközés kínos következményeit. Ezt a nyelvet használják a kommunista vezetők, ezen a nyelven veszik fel az információkat. Azt hihetnénk, felesleges ekkora figyelmet fordí-

tani e kezdetlegesen megfogalmazott közlemények nyelvi sajátosságaira. De gondoljuk meg, hány emberélet múlik azon, hogy egy adott helyzetet ezek az emberek ellenforradalomnak vagy más olyan helyzetnek ítélnék-e meg, amelyben meggyőződésük szerint csak vérrel moshatják le a gyalázatot.

Jegyzetek

1. Hamvas Béla: ÉRTEKEZÉS A KÖZIGAZGATÁSRÓL, 3. rész. *Vigilia*, 1988, 10. 770. o.
2. N. Chomsky: KNOWLEDGE OF LANGUAGE. ITS NATURE, ORIGIN AND USE. New York, 1986.
3. Cz. Miłosz: ZNIĘWOLONY UMYSŁ. Paris, 1953.
4. T. Stalinski: CIENIE W PIECIARZE. Paris, 1971.
5. NOWO-MOWA. MATERIAŁY Z SESJI NAUKOWEJ POŚWIĘCONEJ PROBLEMOM WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA POLSKIEGO ODByteJ NA UJ W DNIACH 16 I 17 STYCZNIA. London, 1985.
6. Hamvas, i. m. 772–773. o.
7. A. Korzybski: SCIENCE AND SANITY. AN INTRODUCTION TO NON-ARISTOTELIAN SYSTEMS AND GENERAL SEMANTICS. Lancaster, Pa., 1933.
8. Ch. Krauthammer: GRENADA ÉS A FORRADALOM VÉGE. ELMÉLKEDÉS EGY KOMÉDIÁRÓL. *Zóna*, 1988, 1. 68. o.
9. J. Karpinski: WPROWADZENIE DO METODOLOGII NAUK SPOŁECZNYCH. Wrocław, 1976.
10. J. Karpiński: COUNTDOWN. New York, 1982.
11. J. Karpiński: MOWA DO LUDU. SZKICE O JĘZYKU POLITYKI. London, 1984.
12. A holocaustot túlélte zsidóság három hullámban hagyta el Lengyelországot (1948–50, 1956–58, 1967–69). Az utolsó tömeges kivándorlás óta jelenlétük csak jelképes (vö. P. Glikson: JEWISH POPULATION IN THE POLISH PEOPLES REPUBLIC 1944–1972 [in:] PAPERS IN JEWISH DEMOGRAPHY. 1973. 235–253. o.)

Pálfalvi Lajos

TECHNIKA ÉS MEGRENDÜLÉS

Csalog Gábor lemeze

Robert Schumann: *Humoreske* (op. 20.), Alekszandr Szkrjabin: *Két poéma* (op. 32.), *Két poéma* (op. 69.), *Vers la flamme* (op. 72.), IX. szonáta (op. 68.) *Radiolum*. SLPX 31 402 220 Ft

„Aki lelke mélyéig megrendül a zenétől, és mint megszállott dolgozik hangszerén, aki szenvedélyesen szereti a zenét és a hangszert, az szert lesz majd virtuóz technikára, vissza tudja majd adni a zenemű művészi értelmét, és előadóművésszé válik.” E szavakkal zárja A ZONGORAJÁTÉK MŰVÉSZETE című, ma is népszerű munkájának egyik fejezetét Heinrich Neuhaus, minden idők talán legeredményesebb zongorapedagógusa, Richter és Gilelsz hajdani mestere. Önkéntelenül erre a mondatra gondoltam, miután meghallgattam Csalog Gábor frissen megjelent lemezét, amelyen a fiatal művész Schumann- és Szkrjabin-műveket ad elő. Hogy miért? Nos, ha a lemez négy-öt éve, esetleg még régebben kerül piacra, nyilván eszem ágában sem lett volna el-tűnődni, hogy manapság, ebben a furcsa s meglehet, nem is a legjobb irányba tartó átalakulástól terhes világban hirtelen milyen kevesen maradtak, akik teljes mértékben megfelelnek a Neuhaus állította kritériumoknak. Nem szólva arról, hogy Csalog – mint tíz-egynéhány éve masszívan „pályán lévő” művész – valóban készíthetett volna már lemezt korábban is; az elmúlt évtized(ek) ugyancsak részrehajló esztétikai megközelítéseinek, előítéleteinek tényezőit jól ismerő bennfentesek mégsem csodálkoznak azon, hogy idáig ez nem történt meg.

Lehet persze, hogy így van jól. Bizonyára nincs sok értelme – mint számos negatív példa igazolja – kevésbé kimunkált, olvasatilag csak részben feldolgozott előadásokat megörökíteni, pláne a mai tömegtermelés közepette. Valószínűleg sokan vannak, akik egy-egy régebbi hanglemez-produkciójukat legszívesebben elfelejtették, ám a szekér megállíthatatlanul szalad velük tovább, leszállni róla lehetetlenség. Pontosan tudják: egy átlagos lemezfelvétel már régóta nem a szélesebb közönségnek, netán az utókornak szóló üzenet lehetőségét je-